

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ είναι σημαντική. Αγνοώντας τους Ρωμαίους δεν αποστρέφουμε απλώς το βλέμμα μας από το μακρινό παρελθόν. Η Ρώμη μάς βοηθά ακόμα και σήμερα να ορίσουμε τον τρόπο που κατανοούμε τον κόσμο μας και που στοχαζόμαστε τον εαυτό μας, από την υψηλή θεωρία ως τη χαμηλή κωμωδία. Δύο χιλιάδες χρόνια μετά, εξακολουθεί να αποτελεί το θεμέλιο για την κουλτούρα και την πολιτική ζωή της Δύσης, το τι γράφουμε και το πώς βλέπουμε τον κόσμο, καθώς και τη θέση μας σ' αυτόν.

Η δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα στις Ειδούς του Μαρτίου, όπως τις ονόμαζαν οι Ρωμαίοι, του 44 π.Χ., πρόσφερε το πρότυπο και την άβολη –κάποτε– δικαιολογία, για την εκτέλεση των τυράννων από τότε έως σήμερα. Το περίγραμμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής επικράτειας βρίσκεται πίσω από την πολιτική γεωγραφία της νεότερης Ευρώπης και πέρα απ' αυτήν. Ο κύριος λόγος που το Λονδίνο είναι η πρωτεύουσα του Ηνωμένου Βασιλείου είναι πως οι Ρωμαίοι το έκαναν πρωτεύουσα της επαρχίας τους, της Μπριτάννια – ενός επικίνδυνου τόπου, που βρισκόταν, όπως το έβλεπαν αυτοί, πέρα από τον μέγα Ωκεανό, ο οποίος περιέβρεχε τον πολιτισμένο κόσμο. Η Ρώμη μάς κληροδότησε ιδέες περί ελευθερίας και ιδιότητας του πολίτη αλλά και περί αυτοκρατορικής εκμετάλλευσης, μαζί μ' ένα λεξιλόγιο της σύγχρονης πολιτικής ζωής, από τους «συγκλητικούς» ή «γερουσιαστές» ως τους «δικτάτορες». Μας δάνεισε τις στερεότυπες εκφράσεις της, από το «φοβού τους Δαναούς και δώρα φέρντας» ως το «άρτον και θεάματα» και το «η Ρώμη καίγεται κι εσύ το βιολί σου» – ακόμα και το «όσο ζω ελπίζω». Και μας έχει δώσει γέλιο, δέος και φρίκη σε ίσες λίγο-πολύ δόσεις. Οι μονομάχοι εξακολουθούν να σπάνε τα ταμεία όπως πάντα. Το πολύστιχο έπος του Βιργίλιου για την ίδρυση της Ρώμης, η *Αινειάδα*, είναι σχεδόν σίγουρο ότι διαβάστηκε τον εικοστό αιώνα μ.Χ. από περισσότερους ανθρώπους παρά τον πρώτο αιώνα μ.Χ.

Όμως η ιστοριογραφία της αρχαίας Ρώμης έχει αλλάξει δραματικά τα τε-

λευταία πενήντα χρόνια και ακόμα περισσότερο τα σχεδόν 250 χρόνια αφότου ο Έντουαρντ Γκίμπον έγραψε την *Παρακμή και Πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας* του, τον πολύ προσωπικό εκείνον ιστορικό πειραματισμό που έδωσε το έναυσμα για τη νεότερη μελέτη της ρωμαϊκής ιστορίας στον αγγλόφωνο κόσμο. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι κοιτάμε τα παλιά δεδομένα με νέους τρόπους και διαλέγουμε να τους θέσουμε διαφορετικά ερωτήματα. Αποτελεί επικίνδυνο μύθο το ότι είμαστε καλύτεροι ιστορικοί από τους προγενεστέρους μας. Δεν είμαστε. Σκύβουμε όμως πάνω από τη ρωμαϊκή ιστορία έχοντας διαφορετικές προτεραιότητες –όπως η ισότητα των φύλων ή ο επισιτισμός–, οι οποίες κάνουν το αρχαίο παρελθόν να μας μιλά σ' ένα νέο ιδίωμα.

Άλλος λόγος είναι το απίστευτο φάσμα νέων ανακαλύψεων –μέσα στη γη, στους βυθούς, ακόμη και στα άδυτα των βιβλιοθηκών– που παρουσιάζουν νέα ευρήματα από την αρχαιότητα, τα οποία μας λένε περισσότερα πράγματα για τη Ρώμη απ' όσα θα μπορούσε ποτέ να ξέρει ο οποιοσδήποτε νεότερος ιστορικός. Έχουμε ως πούμε τώρα το χειρόγραφο του συγκινητικού δοκιμίου ενός Ρωμαίου γιατρού που είχε χάσει τα πιο πολύτιμα υπάρχοντά του μέσα στις φλόγες, χειρόγραφο που αναφέρθηκε σ' ένα ελληνικό μοναστήρι μόλις το 2005. Έχουμε ναυάγια μεσογειακών φορτηγών πλοίων που δεν κατάφεραν να φτάσουν στη Ρώμη, με τα ξένα γλυπτά τους, τα έπιπλα και τα γυαλικά που προορίζονταν για τα σπίτια των πλουσίων, και το κρασί και το ελαιόλαδο που ήτανε βασικά τρόφιμα για όλο τον κόσμο. Την ώρα αυτή που γράφω, επιστήμονες αρχαιολόγοι εξετάζουν με προσοχή δείγματα που εξάχθηκαν με τρυπάνι από το παγοκάλυμμα της Γροιλανδίας ώστε να βρουν ίχνη, ακόμα κι εκεί, της ρύπανσης που προκαλούσε η ρωμαϊκή βιοτεχνία. Άλλοι εξετάζουν στο μικροσκόπιο τα ανθρώπινα κόπρανα που βρέθηκαν σ' έναν βόθρο του Ηρακλείου της νότιας Ιταλίας, για να αναλύσουν το διαιτολόγιο του απλού Ρωμαίου καθώς αυτό εισερχόταν στην πεπτική οδό τους και μετά εξερχόταν από αυτή. Μπόλικα αβγά και αχινοί είναι, εν μέρει, η απάντηση.

Η ρωμαϊκή ιστορία γράφεται και ξαναγράφεται συνεχώς, κι έτσι ήταν πάντα: σε ορισμένα θέματα γνωρίζουμε περισσότερα πράγματα για την αρχαία Ρώμη απ' όσα γνώριζαν οι ίδιοι οι Ρωμαίοι. Η ρωμαϊκή ιστορία είναι με άλλα λόγια ένα έργο εν εξελίξει. Τούτο το βιβλίο είναι η δική μου συνεισφορά στο ευρύτερο αυτό εγχείρημα: παρουσιάζει τη δική μου εκδοχή για το γιατί μας ενδιαφέρει. Ο τίτλος του, *SPQR*, προέρχεται από μίαν άλλη στερεότυπη ρωμαϊκή έκφραση, *Senatus PopulusQue Romanus*, «Η Σύγκλητος και ο Λαός της Ρώμης». Οφείλεται σε μια προσωπική περιέργεια για τη ρωμαϊκή ιστορία, στην πεποίθηση ότι ένας διάλογος με την αρχαία Ρώμη δεν έχει χάσει καθόλου την αξία του και σ' ένα ερώτημα: πώς ένα ελάχιστο και τελείως συνηθισμένο χωριουδάκι της κεντρικής Ιταλίας έγινε μια υπερδύναμη που κυριάρχησε σε τόσο εκτεταμένα εδάφη σε τρεις ηπείρους.

Αυτό το βιβλίο μιλά για το πώς η Ρώμη μεγάλωσε και διατήρησε τη θέση της για τόσα πολλά χρόνια, και όχι για το πώς παράκμασε και έπεσε, αν έπεσε και ποτέ έτσι όπως το φανταζόταν ο Γκίμπον. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να φτάσει μια ιστορία της Ρώμης στο ταιριαστό της τέλος: κάποιιοι διάλεξαν την προσχώρηση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου στον χριστιανισμό στη νεκρική του κλίνη, το 337 μ.Χ., άλλοι τη λεηλασία της πόλης το 410 μ.Χ. από τον Αλάριχο και τους Βησιγότθους του. Η δική μου τελειώνει σ' ένα σημείο κορύφωσης, στο 212 μ.Χ., όταν ο αυτοκράτορας Καρακάλλας πήρε το μέτρο να κάνει πλήρη Ρωμαίο πολίτη κάθε ελεύθερο κάτοικο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, διαβρώνοντας τη διαφορά ανάμεσα σε κατακτητή και κατακτημένους, και ολοκληρώνοντας μια διαδικασία επέκτασης των δικαιωμάτων και των προνομίων του Ρωμαίου πολίτη που είχε ξεκινήσει σχεδόν χίλια χρόνια νωρίτερα.

Το *SPQR* δεν είναι ωστόσο ένα απλό έργο θαυμασμού. Υπάρχουν πολλά πράγματα στον κλασικό κόσμο –ρωμαϊκό και ελληνικό– που κερδίζουν το ενδιαφέρον και απαιτούν την προσοχή μας. Ο κόσμος μας θα ήταν αφάνταστα φτωχότερος, αν δεν συνεχίζαμε να αλληλεπιδρούμε με τον δικό τους. Άλλο πράγμα όμως αυτό, κι άλλο ο θαυμασμός. Ευχαρίστως παιδί της εποχής μου, δυσφορώ όταν ακούω να μιλάνε για τους «μεγάλους» Ρωμαίους κατακτητές, ή ακόμα και για τη «μεγάλη» αυτοκρατορία της Ρώμης. Προσπάθησα να μάθω να βλέπω τα πράγματα και από την άλλη τους όψη.

Στην πραγματικότητα, το *SPQR* τα βάζει με κάποιους από τους μύθους και τις μισές αλήθειες περί Ρώμης με τους οποίους μεγάλωσα, όπως και τόσοι άλλοι. Οι Ρωμαίοι δεν ξεκίνησαν μ' ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο κατάκτησης του κόσμου. Παρόλο που τελικά πράγματι προέβαλαν την αυτοκρατορία τους σαν να ήταν κάποιου είδους επιταγή της μοίρας, οι λόγοι που βρίσκονταν αρχικά πίσω από τη στρατιωτική τους επέκταση σε όλη τη Μεσόγειο και ακόμα πιο πέρα παραμένουν ένα από τα μεγάλα ανίγματα της ιστορίας. Χτίζοντας την αυτοκρατορία τους, οι Ρωμαίοι δεν πατούσαν με ωμότητα πάνω σε αθώους λαούς που κοίταζαν τη δουλίτσα τους εν αρμονία και ειρήνη ώσπου φάνηκαν στον ορίζοντα οι λεγεώνες. Οι ρωμαϊκές νίκες ήταν φοβερές, χωρίς αμφιβολία. Η κατάκτηση της Γαλατίας από τον Ιούλιο Καίσαρα έχει συγκριθεί, όχι αδικώς, με γενοκτονία, και οι ίδιοι οι Ρωμαίοι την επέκριναν τότε με ανάλογους χαρακτηρισμούς. Όμως η Ρώμη επεκτάθηκε μέσα σ' έναν κόσμο όχι κοινοτήτων που ζούσαν ειρηνικά μεταξύ τους αλλά ενδημικής βίας, αντίπαλων πόλων ισχύος που στηρίζονταν στη στρατιωτική βία (δεν υπήρχε και τίποτε άλλο στο οποίο θα μπορούσαν να στηριχτούν) και μίνι αυτοκρατοριών. Οι περισσότεροι εχθροί της Ρώμης ήταν εξίσου μιλιταριστές όσο και οι Ρωμαίοι· για λόγους όμως που θα προσπαθήσω να εξηγήσω, δεν νίκησαν αυτοί.

Η Ρώμη δεν ήταν απλώς η βήναυση μικρή αδελφή της κλασικής Ελλάδας, η δοσμένη στα μηχανικά έργα, στη στρατιωτική αποτελεσματικότητα και στον

απολυταρχισμό, τη στιγμή που οι Έλληνες προτιμούσαν τη διανοητική έρευνα, το θέατρο και τη δημοκρατία. Βόλευε τους Ρωμαίους να ισχυρίζονται πως έτσι ήταν τα πράγματα, και βόλευε επίσης πολλούς νεότερους ιστορικούς να παρουσιάζουν τον κλασικό κόσμο ως απλή διχοτομία σε δύο πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς. Όπως θα δούμε, αυτό είναι πολύ παραπλανητικό ως προς αμφότερες τις πλευρές. Οι ελληνικές πόλεις-κράτος είχαν την ίδια δίψα για νίκη με τους Ρωμαίους, και οι περισσότερες ελάχιστη σχέση είχαν με το βραχύβιο αθηναϊκό δημοκρατικό εγχείρημα. Πολλοί Ρωμαίοι συγγραφείς όχι μόνο δεν ήταν άκριτοι θιασώτες της αυτοκρατορικής ισχύος αλλά στάθηκαν οι σφοδρότεροι επικριτές του ιμπεριαλισμού που έχουν ποτέ υπάρξει. Η φράση «προκαλούν ερήμωση και την ονομάζουν ειρήνη» έχει επανειλημμένα χρησιμοποιηθεί για να συνοψίσει τις συνέπειες μιας στρατιωτικής κατάκτησης. Πατέρας της είναι ο Ρωμαίος ιστορικός του δεύτερου αιώνα μ.Χ. Τάκιτος, που μιλούσε εν προκειμένω για τη ρωμαϊκή εξουσία στη Βρετανία.

Η ιστορία της Ρώμης αποτελεί μεγάλη πρόκληση. Δεν υπάρχει μία ιστορία της Ρώμης, ιδίως από τη στιγμή που ο ρωμαϊκός κόσμος απλώθηκε πολύ πέρα από την Ιταλία. Η ιστορία της Ρώμης δεν είναι η ίδια με την ιστορία της ρωμαϊκής Βρετανίας ή της ρωμαϊκής Αφρικής. Εγώ θα επικεντρωθώ κυρίως στην πόλη της Ρώμης και στη ρωμαϊκή Ιταλία, αλλά θα φροντίσω να ατενίσω τη Ρώμη και απέξω, από τη σκοπιά όσων ζούσαν στα ευρύτερα εδάφη της αυτοκρατορίας, ως στρατιώτες, επαναστάτες ή φιλόδοξοι συνεργάτες της. Επίσης, για κάθε περίοδο πρέπει να γραφτούν πολύ διαφορετικού είδους ιστορίες. Για την πρωιμότητα ιστορία της Ρώμης και για τον τέταρτο αιώνα π.Χ. όταν επεκτεινόταν από χωριουδάκι σε μείζονα παίχτη της ιταλικής χερσονήσου δεν υπάρχει καμιά ιστορία γραμμένη από Ρωμαίους της εποχής, οπότε τα γεγονότα δεν μπορεί παρά να ανασυσταθούν με αρκετή τόλμη, στίβοντας επιμέρους δεδομένα – το τάδε θραύσμα αγγείου, τα δείνα γράμματα που βρέθηκαν χαραγμένα πάνω σε πέτρα, ώστε να δώσουν όλο τους το ζουμί. Τρεις μόλις αιώνες αργότερα οι όροι αντιστρέφονται τελείως και το πρόβλημα είναι πώς να βγάλεις άκρη από μια πελώρια μάζα διαγκωνιζόμενων τεκμηρίων της ίδιας εποχής, μέσα στην οποία κινδυνεύει να βαλτώσει κάθε απόπειρα σαφούς αφήγησης.

Η ρωμαϊκή ιστορία απαιτεί επίσης ένα ιδιαίτερο είδος φαντασίας. Το να εξερευνάς τη Ρώμη από τον εικοστό πρώτον αιώνα είναι κατά κάποιον τρόπο σαν να περπατάς σε τεντωμένο σκοινί, μια πολύ δύσκολη άσκηση ισορροπίας. Αν κοιτάξεις κάτω προς τη μια μεριά, όλα σου φαίνονται οικεία και καθησυχαστικά: ακούς συζητήσεις που μπορείς να συμμετάσχεις κι εσύ, για τη φύση της ελευθερίας ή για τα προβλήματα του σεξ· βλέπεις κτίρια και μνημεία που τα αναγνωρίζεις και μια οικογενειακή ζωή που την καταλαβαίνεις, με τους ταξαξίες εφήβους της· και ακούς αστεία που τα «πιάνεις». Προς την άλλη μεριά, όλα μοιάζουν τελείως άγνωστος τόπος. Και δεν είναι μόνο η δουλεία, η βρομιά

(δεν υπήρχε κανενός είδους συλλογή απορριμμάτων στην αρχαία Ρώμη), οι ανθρωποσφαγές στην αρένα και ο θάνατος από αρρώστιες που σήμερα θεωρούμε δεδομένο ότι θεραπεύονται είναι και τα νεογέννητα βρέφη που πετιούνται στα σκουπίδια, οι ανήλικες νύφες και οι φανταχτεροί εννούχοι ιερείς.

Αυτό τον κόσμο θ' αρχίσουμε να τον εξερευνούμε μέσα από μια ιδιαίτερη στιγμή της ρωμαϊκής ιστορίας, που δεν έπαψε ποτέ να προβληματίζει τους Ρωμαίους και να συζητιέται από τους νεότερους συγγραφείς, ιστορικούς, δραματουργούς και ό,τι άλλο. Μας προσφέρει την καλύτερη εισαγωγή σε ορισμένα κορυφαία πρόσωπα της αρχαίας Ρώμης, στην πληθώρα των απόψεων που είχαν οι Ρωμαίοι για το παρελθόν τους και στους τρόπους με τους οποίους εξακολουθούμε να το συλλαμβάνουμε, προσπαθώντας να το κατανοήσουμε – και επίσης στους λόγους για τους οποίους η ιστορία της Ρώμης, της Συγκλήτου της και του Λαού της εξακολουθούν να έχουν σημασία.

